

DESPRE LIMITELE PROIECTĂRII SOCIALE ȘI UTILITATEA LOR

**The Limitations of
Social Engineering
and their Utility**

Noi abordări ale instituțiilor și rolului lor în schimbarea socială

COSIMA RUGHINIS

The post-communist transition, as a project of social change, has often been labeled as a failure. The paper analyses some of the causes and further implications of this diagnosis. The actors of social change must confront the ambivalence of institutions, which are at the same time obstacles and resources for change. Transaction costs, property rights, social capital are aspects of institutional resources. One makes use of these resources by adopting different strategies – related, for example, to different levels of decentralization or local experimentation, to sequencing and correlating steps. There is a long strand of critiques towards development by "social engineering" in Romania, which has amplified since the 19th century but was silenced by the communist regime.

Tranziția ca schimbare prin proiect

Regimul comunist a fost deseori descris ca un "experiment", care a eşuat datorită proporțiilor sale. Ambiția de a crea un om nou într-o societate complet planificată a depășit posibilitățile organizatorilor experimentului. Nici chiar imensul aparat represiv nu a putut impune formele ideologice asupra societății. Acestea au intrat în mecanismul social de negociere și interpretare, creând un hibrid instituțional care nu a reușit să supraviețuiască.

Prăbușirea regimului comunist a inaugurat, paradoxal, o altă fază experimentală. Design-ul acesteia este constituit de strategiile și programele concurente de reformă, care doresc să rezolve într-un fel problema tranziției. La începutul anilor '90 situația creată a fost percepță ca fiind una tipic experimentală: cum să ajungi din punctul A în punctul B, caracterizat de valorile "democrație" și "economie de piață". "Terapia de soc" și "terapia graduală" erau principalele variante de "tranzitie". Termenul medical "terapie" indică un model implicit al unor societăți bolnave care trebuie să atingă o stare de sănătate, ce poate fi definită fără prea mari ambiguități; analogia ne invită spre căutarea unei "rețete".

Asistăm deci la o nouă încercare de schimbare socială direcționată. Tranziția, ca și proiectul comunist,

DESPRE LIMITELE PROIECTĂRII SOCIALE ȘI UTILITATEA LOR

aparțin unui tip anume de schimbări, „declanșate de proiecte ale elitelor și implementate prin interacțiunea elite-mase, în baza unor mecanisme de persuașiune, contagiu sau constrângere” (Sandu 1999, p.9). O diferență esențială este dată de mecanismele schimbării: dacă regimul comunist a fost implementat printr-o extraordinară doză de constrângere, în cazul tranzitiei aceasta este limitată la sancțiunile pe care statul le poate legitim luate pentru a apăra libertatea individuală, pe de o parte, și bunurile publice, pe de altă parte. Este vorba despre tranzitie la democrație și prin democrație, la economia de piață.

Ca și în cazul proiectului comunista, asistăm la o schimbare socială de proporții, de tip structural, sub presiunea unor disfuncționalități escaladate. În cazul României, este vorba despre o nouă cotitură a tranzitiei de aproape două secole pe care o parcurgem.

Agenții proiectării sociale

Principalii agenți ai direcționării schimbării sociale sunt experții, pe de o parte, și oamenii politici, pe de altă parte. Aceștia din urmă sunt de nivel macro/central sau micro/ local; la limita de jos este vorba despre reprezentanții diferitelor interese (nu neapărat definite politice) și chiar de populația vizată de proiect. Deși „experții”, „politicienii” și „asociațiile” ocupă poziții socialmente distințe în mecanismul elaborării proiectelor, distincția dintre purtătorii cunoașterii și purtătorii intereselor este relativă.

După 1989, specialiștii științelor sociale (economisti, sociologii, politologii etc.) au încercat să diagnosticeze eșecul socialismului, precum și eșecul disciplinelor sociale în reflectarea socialismului real, și să intemeieze un proiect eficace de schimbare socială – cu putere predictivă în ceea ce privește rezultatul implementării sale, și cu efecte secundare neglijabile. La zece ani distanță de începutul acestei activități științifice febrile, sentimentul dominant este cel al unui eșec. Nu primul, de altfel. În 1992 de exemplu, Peter Berger

enumera patru eșecuri fundamentale ale sociologiei: mișcările politice ale anilor '60, miracolul economic al Asiei de Est, persistența și chiar sporirea religiozității și, nu în ultimul rând, prăbușirea comunismului.

Cauzele eșecului

Eșecul schimbărilor direcționate este evaluat în funcție de criterii ale unei evoluții „rezonabile”, dar mai ales raportat la așteptările entuziaste ce au urmat căderii comunismului. România nu a fost ocolită de valul entuziasmului inițial. Cătălin Zamfir observă că în anul 1990 costurile asociate tranzitiei în mediul științific și politic al anului 1990 au fost mult sub-evalueate – percepție susținută de impactul economic spectaculos al liberalizării timide a anilor '60. Ca dovadă, autorul citează un fragment din *Schița privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România*, coordonată de prof. Tudorel Postolache în 1990:

„S-ar putea spune că, într-un fel, costurile tranzitiei au fost plătite în mare parte anticipat, în forme aberante și dureroase (...). Nu poate fi ignorat nici faptul că vechiul regim a demonetizat complet orice strategie care ar semăna a „sacrificii astăzi, pentru un mâine abundant”... Schița strategiei propuse conturează o linie generală în care costurile sociale ale tranzitiei să fie acoperite, în bună măsură, simultan cu apariția lor, în aşa fel încât, chiar în cursul tranzitiei și nu ulterior, să se atingă un nivel comparabil cu media europeană la indicatorii sociali de bază” (Postolache citat în Zamfir, în Zamfir 1999/2, p. 56).

Pe baza acestei evaluări, politica dusă de primul guvern a fost de tip **reparatoriu**, prin lichidarea rarității produselor, eliminarea somajului mascat din economia de stat, importuri masive subvenționate

prin cursul de schimb, reparații pentru victimele politice și participanții la Revoluție, sporirea atenției acordate unor persoane considerate a fi fost neglijate (persoane instituționalizate, handicapate, vârstnici, mama și copilul) etc. (Zamfir în Zamfir 1999 /2, p. 41-45).

Treatat, entuziasmul reparatoriu (Zamfir 1999 /2, p. 47) a fost înlocuit de un „șoc al realității” și de controverse intense privind oportunitatea diferitelor forme de reparații, privite din ce în ce mai mult ca încercări de a obține rente („rent-seeking”).

Dumitru Sandu observă o evoluție similară la scară largă: în cazul populației României are loc trecerea, pe parcursul tranzitiei, de la un „reformism anticipativ”, relativ uniform distribuit în populație, la un „reformism de reacție”, dependent în mare măsură de spații sociale (resurse) (Sandu 1996, p. 187, 198, 261, 264).

Tranzitia s-a soldat deci cu o dezvălire generală: ea s-a dovedit a fi un proces mult mai dificil și mult mai lung decât s-a crezut inițial. Pe ce anume s-a bazat optimismul inițial? Prezumția împărtășită general a fost că economiile post-comuniste se aflau într-un echilibru instabil, întreținut artificial de interferența statului. Odată statul retras, economiile urmău să aibă o evoluție spontană spre un echilibru superior.

În cazul României, C. Zamfir identifică două explicații ale entuziasmului anului 1990:

„În primul rând, trebuie să luăm în considerare explicația curentă la nivelul conștiinței colective a cauzei principale a standardului de viață scăzut: nu una economică, referitoare la orientarea și structura economiei, ci una politică: politica ceaușistă de austерitate în vederea unei acumulări devenite absurde și inumane, pe de o parte, și efortul excesiv de plată accelerată, înainte de termen, a datoriei externe care golea piața de orice bunuri de consum care ar fi putut fi exportate, pe de altă parte.

(...) În al doilea rând, predomină un optimism cu privire la perspectivele economiei românești. Raționamentul comun în această privință era următorul: este adevărat că economia românească mergea prost, dar totuși funcționa chiar în condițiile politicii ceaușiste tot mai iraționale și arbitrale; promovarea unei politici economice mai raționale va duce inevitabil la o creștere sensibilă a performanțelor economiei” (Zamfir 1999 /2, p. 49, subl.n.).

Diagnosticul inițial a fost deci nu unul economic, ci unul politic și managerial. Economia centralizată dăduse faliment, raționalitatea centrală se dovedise a fi perversă. Ea urma să fie înlocuită prin mâna invizibilă a economiei de piață, care impune o ordine optimă independent de jocul actorilor individuali. Combinarea capitalism – democrație părea răspunsul la întrebarea cheie pusă de Karl Popper: „Cum putem organiza instituțiile noastre politice în aşa fel încât conducătorii rai sau incompetenți să nu poată dăuna prea mult?” (Popper 1992, p. 127) Odată forțele pieței și ale democrației eliberate, ele păreau să asigure motorul progresului. Joseph Stiglitz observă însă că presupozitiile legate de „elasticitatea” economiilor sociale, de convertibilitatea lor în economii capitaliste „rezistente la eroare” au fost neîntemeiate.

At one level, the facts speak for themselves: the transition to the market economy has not delivered what its more ardent advocates promised. To be sure, the countries have not done everything right; but no country does, and if capitalism is so frail that it cannot survive normal human fallibility, then its virtues, at least for this world, may surely be questioned. After all, one of the long standing criticisms of socialism was that it too was too utopian. (...) Output should have soared – instead it plummeted (Stiglitz 1999 /1, p. 5-6).

DESPRE LIMITELE PROIECTĂRII SOCIALE ȘI UTILITATEA LOR

De fapt, tranzitia s-a dovedit a fi un cu totul alt proces – de **construcție instituțională prin protecție umane**, și nu de redresare prin **mâna invizibilă**. Mecanismele salvatoare nu erau la locul lor. Căutarea propriului interes, atât în arena politică cât și în arena economică, nu a fost bine temperată, și a generat de multe ori procese distructive, cercuri vicioase ale degradării – în loc de cercuri virtuoase ale dezvoltării. Mecanismele democratice ale realizării reformei au complicat problema deja dificilă a găsirii politicii economice potrivite: aceasta trebuia să fie și sustenabilă din punct de vedere politic.

Eșecul politicilor economice recomandate de experți vine atât din lacunele cunoașterii mecanismelor instituționale ale unei economii de piață eficiente (Qian, p.48), cât și din **ignorarea analizelor deja existente**. Joseph Stiglitz consideră că acest din urmă aspect este cu atât mai puțin scuzabil:

I want to argue here however, that the failures of the reforms that were widely advocated go far deeper – to a misunderstanding of the very foundations of a market economy, as well as a failure to grasp the fundamentals of reform processes. I will argue below that at least part of the problem was an excessive reliance on textbook models of economics. Textbook economics may be fine for teaching students, but not for advising governments trying to establish from anew a market economy – especially since the typical American style textbook relies so heavily on a particular intellectual tradition, the neoclassical model, leaving out other traditions (such as those put forward by Schumpeter and Hayek) which might have provided more insights into the situations facing the economies in transition. (But, as I shall argue below, the failings of textbook economics are far greater; with few exceptions, they fail even to incorporate insights concerning corporate governance, a concern of

mainstream economics from Marshall (1897) to Berle and Means (1932) and a major focus of modern information and transactions costs economics)² (Stiglitz, 1999/2, p. 3, subl.n.).

Nu numai că recomandările date s-au soldat cu eșecuri neașteptate, dar și contra-recomandările în cazul unor politici neconvenționale s-au dovedit a fi fost deseori neîntemeiate – în cazul Chinei, de exemplu:

The Chinese experience has demonstrated that reforming the government and providing it with incentives is as crucial as reforming the economy; non-private and non-state ownership can be an engine of growth; financial stability can be obtained for an extended period through quasi-fiscal revenues from the banking system; and dual track liberalization provides one mechanism to minimize the number of losers of reform. Interestingly, none of these methods were recommended by economists; to the contrary, all of them were criticized³ (Qian, p. 20-21, subl.n.).

Schimbarea prin proiect și instituțiile

Unul dintre cuvintele cheie ale discursurilor tranzitiei este „instituția” – apelat mai ales la plural. „Construcția instituțională” mai degrabă decât schimbarea socială generică este noul obiectiv al proiectanților. Invizibilitatea instituțiilor și ignorarea în consecință a incompatibilităților institutionale dintre vechi (adică dintre ceea ce a existat și încă mai există în linii mari) și nou (adică ceea ce în linii mari nu există încă, dar am dori să existe) sunt considerate a fi cauze principale ale dificultăților reformei.

Ce sunt instituțiile?

Instituțiile reprezintă „*un ansamblu complex de valori, de norme și uzanțe împărtăsite de un anumit număr de indivizi*” (Boudon et.al). Putem adăuga la această definiție o componentă cognitivă, de semnificații. Geneza, funcționarea și schimbarea lor reprezintă trei teme fundamentale ale științelor sociale.

Una dintre descrierile sociologice clasice ale instituțiilor și procesului de instituționalizare aparține lui Peter L. Berger și Thomas Luckmann, care accentuează **reciprocitatea și rutinizarea** acțiunilor modelate instituțional:

„*Institutionalization occurs whenever there is a reciprocal typification of habitualized actions by types of actors. (...) What must be stressed is the reciprocity of institutional typifications and the typicality of not only the actions but also the actors in the institutions*”¹⁴ (Berger & Luckmann, p. 54).

Accentul sociologilor asupra reciprocității înseamnă un accent pus asupra **istoriei**: reciprocitatea este un rezultat al interacțiunilor repetitive. Orice instituție are în spate o istorie (Berger & Luckmann, p. 54) – ceea ce exclude posibilitatea schimbării instituționale instantanee. Schimbarea instituțională, din această perspectivă, poate fi **înțiată** prin proiect, dar ea va fi **completată** prin interacțiunile repetitive ale indivizilor.

Instituțiile sunt distințe de mecanisme de control social adiționale care urmăresc sancționarea devianților (Berger & Luckmann, p. 55). Instituțiile sunt în sine un mecanism de control social: ele selectează o serie de semnificații și acțiuni posibile dintr-o multiplicitate. Instituțiile definesc un univers „normal”, în care acțiunile sunt „rezonabile” iar întâmplările „plauzibile”. Sancțiunile privesc nu numai comportamentele, ci și credințele sau valoările. **Ridicolul**, observă cei doi autori, este o sancție frecventă pentru cei care pun la îndoială universul comun de semni-

ficații.

Observăm că instituțiile au două dimensiuni: una constitutivă și una procedurală. Dimensiunea pe care am numit-o **constitutivă** se referă în special la valori, semnificații și cunoștințe: ea constituie universul social – mai mult, ea îl (re)construiește și îl și descrie. Dimensiunea **procedurală** se referă mai ales la norme. Această dimensiune include regulile legitime de comportament în orice situație; respectarea acestor reguli conferă legitimitate rezultatelor comportamentului. Desigur, normele se bazează pe valori și semnificații. Uzanțele, comportamentele rutiniere, țin atât de componenta constitutivă, fiind parte integrantă a unui univers „firesc”, cât și de componenta procedurală, deoarece rutinele instituționale sunt comportamente legitime care generează rezultate legitime.

Clemens și Cook identifică două reprezentări distincte ale instituțiilor: „labyrinthul” sancțiunilor, care se referă la aspectul lor constrângător, exterior și „schemele” de gândire și comportament, care reprezintă aspectul lor constitutiv, interior (internalizat) (p. 445). Acomodând cele două dimensiuni, autori definiște instituțiile ca „inserări complexe ale schemelor în resurse și rețele” (p. 461). Sancțiunile (impuse de către rețelele sociale prin alocarea resurselor) și schemele sunt surse distincte și complementare ale stabilității instituționale. Clemens și Cook observă că schimbarea instituțională se produce prin multiplicarea schemelor plauzibile/ permise: această heterogenitate poate avea atât surse exterioare cât și surse interioare aranjamentului instituțional aflat în transformare (p. 447).

O sursă „interioară” de schimbare instituțională constă în faptul că uneori rezultatele unor comportamente legitime se întorc împotriva valorilor și semnificațiilor constitutive instituției. Ca urmare, se produce o modificare corespunzătoare a procedurilor. De exemplu, instituțiile reglementează conflicte de diferite tipuri – între grupuri de interes, între clase, între națiuni, între specii – dar uneori rezultatul conflictelor poate duce la schimbarea regulilor. La fel în cazul științei: rezul-

DESPRE LIMITELE PROIECTĂRII SOCIALE ȘI UTILITATEA LOR

tatele obținute cu metode legitime sunt în măsură să revoluționeze întreg universul conceptual acceptat, și în consecință să modifice normele de cercetare și criteriile „adevărului” și corectitudinii.

Desigur, schimbarea instituțională se produce și prin contactul cu „exteriorul” – prin confruntarea dintre instituții diferite, împărtășite de grupuri diferite. Este însă important că schimbarea poate apărea și în absență unui astfel de conflict. Instituțiile **reduc** complexitatea și incertitudinea în domeniul pe care îl reglementează, dar nu o elimină. La limită, V. Mareș consideră chiar că acțiunea individuală întemeiată măcar parțial pe reflecție este o incipientă dezinstitutionalizare, deoarece se opune rutinei (Mareș V., p. 51). În acest sens, toate acțiunile care prelucrează incertitudinea reziduală a sistemului instituțional au un potențial de inovație și de schimbare socială.

Posibilitatea schimbării instituționale chiar prin intermediul instituțiilor este cu deosebire importantă pentru schimbarea direcționată. De cele mai multe ori, proiectanții doresc să evite conflictele sau convulsile sociale. **Ei trebuie deci să aleagă calea schimbării instituționale mediate de instituțiile grupului țintă**, să se folosesc de spațiul permis pentru inovație, și eventual de contradicțiile interne ale **sistemului instituțional** (prin manipularea cărora acest spațiu de libertate poate fi amplificat).

„Antreprenorii instituționali” (agenții interesați în transformarea instituțiilor) practică deseori ceea ce Clemens și Cook numesc o „politică oblică”, mascând intențiile de schimbare în apeluri la restaurarea tradițiilor (p. 459). Succesul discursului lor depinde de capacitatea de a crea **analogii** puternice între obiectivul lor real și modelele general împărtășite (p. 457).

Ambivalența instituțiilor

Din perspectiva schimbării sociale instituțiile sunt principalele surse de **inerție**, dar și cele care ne oferă **instrumentele de lucru**. Orice instrument este o **abilitate și o limitare** în același timp. Anthony

Giddens descrie această alcătuire dialectică din punctul de vedere al individului – fie el simplu cetățean sau „antreprenor instituțional”:

"Proprietățile structurale ale sistemelor sociale sunt în același timp mediu și rezultat al practicilor pe care ele le organizează recursiv. Structuralul nu este exterior agenților, ca urme mnezice și actualizat în practici sociale, el este, în sens durkheimian, mai interior decât exterior activităților lor. Structuralul nu este numai constrângător, el este în același timp constrângător și abilitant" (Giddens în Ionescu, p. 51, subl.n.).

Chiar dacă instituțiile nu au ele însele un potențial de schimbare imanent (Nisbet), ele pot fi utilizate în acest sens de către actori sociali competenți:

"Fricțiunile nu servesc numai la împiedicarea mișcării: fără frecarea dintre asfalt și cauciucuri, roțile s-ar învârti fără efect. Rigiditățile trebuie explicate și înțelese de orice persoană cu un interes practic în schimbarea socială." (Róna-Tas).

Nelson et.al. observă la rândul lor că:

(H)istorical legacies are not simply deadweight obstacles to change, but also (1) constraints on what can happen next; (2) resources on which people inevitably draw as they create political and economic change; and (3) important models that affect what people regard as possible, acceptable and desirable.⁵

Abordarea economică a instituțiilor a tradus **internalizarea** instituțiilor, respectiv **sancțiunile** în termeni de **inovație, costuri și riscuri**. Instituționalizarea reduce incertitudinea și creează astfel posibilitatea unei interacțiuni previzibile. Individul poate să aloce anumite valori

diferitelor rezultate posibile ale interacțiunii sale în funcție de preferințe, și pe baza unui calcul rațional să își maximizeze interesele. Economiștii neoinstituționaliști accentuează faptul că **gradul de instituționalizare este o variabilă**, și nu implică neapărat o internalizare perfectă (Zucker în Mares, V., p. 50). Diferitele rezultate ale interacțiunii sunt caracterizate de probabilități proprii de apariție, pe care individul le va lua în calcul, în funcție și de aversiunea sau de preferința sa pentru risc. Sancțiunile aplicate persoanelor deviant sunt costuri ce vor fi suportate cu o anumită probabilitate în caz de încălcare a normelor.

Instrumentalitatea instituțiilor

Instrumentalitatea economică a instituțiilor a fost conceptualizată mai ales în termenii **contractelor și a drepturilor de proprietate**. Drepturile de proprietate nu sunt relații între persoane și bunuri, ci relații între persoane referitoare la bunuri (Iancu, p. 549). Ca atare, ele sunt supuse instituționalizării. Impactul instituțiilor asupra vieții economice a fost conceptualizat în special prin aşa numitele **costuri de tranzacție**.

La un nivel mai general, reflecțiile asupra **capitalului social** constituie o abordare instrumentală a instituțiilor în ceea ce privește facilitarea acțiunii colective.

Costurile de tranzacție

Costurile de tranzacție sunt un concept esențial pentru înțelegerea mecanismelor de funcționare ale instituțiilor. Discuția în ceea ce le privește a fost inițiată de articolul lui Ronald Coase din 1937, „**Natura firmei**”. Aceasta se întreba de ce există firmele – cu alte cuvinte, de ce contractele nu s-ar realiza toate prin mecanismul prețurilor, pe piață liberă? Autorul observa atunci că utilizarea mecanismului prețurilor impune anumite costuri – cum ar fi cele legate de aflarea prețurilor relevante, precum și de negocierea și încheierea nenumăratelor contracte pe termen

scurt care vor fi necesare. O soluție la aceste probleme o oferă **integrarea**, și anume înlocuirea unei serii de contracte pe termen scurt cu un contract pe termen lung, prin care „*factorul respectiv se declară de acord ca, în schimbul unei remunerări fixe sau variabile, să respecte în anumite limite ordinele unui antreprenor*” (Coase în Williamson și Winter, p. 28).

Integrarea implică însă și ea costuri specifice, și anume, **costul managementului** (Demsetz în Williamson și Winter, p. 179). O firmă apare și se extinde în vederea reducerii costurilor de tranzacție: „*principalele costuri de tranzacție economisite sunt cele care ar fi fost altfel implicate de tranzacțiile pe piață dintre factori ce acum cooperează în interiorul firmei.*” (Coase în idem, p. 67). În formularea lui Demsetz, o firmă este profitabilă ca atare atât timp cât **costurile de tranzacție sunt mai mari decât costurile de management** (implicate de organizarea internă).

Costurile de tranzacție însotesc toate interacțiunile, nu numai cele din domeniul economic. **Statul**, de exemplu, trebuie să plătească niște costuri specifice impuse de natura sa publică. Joseph Stiglitz dă următoarele exemple care ilustrează situația ingrată și efectiv costisitoare a funcționarilor publici:

a) Autoritățile publice au dezvoltat un sistem de evitare a abuzurilor și corupției. Acest sistem însă, pe de o parte, împiedică angajarea unor funcționari publici competenți prim limitarea impusă salariilor. Această limitare derivă dintr-o problemă de asimetrie a informației: cetățenii nu pot estima în ce măsură salariul ridicat al unui funcționar reflectă competența sa, sau este pur și simplu o risipă a finanțelor publice (Stiglitz 1998, p. 21).

b) În al doilea rând, mecanismele de evitare a abuzurilor în alte domenii, precum achiziția de bunuri sau distribuția de fonduri, sunt prin ele însele costisitoare (presupun organizarea de licitații, justificarea precaută a tuturor cheltuielilor etc.).

DESPRE LIMITELE PROIECTĂRII SOCIALE ȘI UTILITATEA LOR

(T)here is a sense that the government has lost a sense of balance and is now paying too high a price for preventing abuses. The persistence of the red tape can be explained by another recognized "government failure": politicians have a concentrated interest in ensuring that "mistakes" do not occur under their watches, while the diffuse public pays for the mistake-avoidance regulations⁶ (Stiglitz 1998, p. 22).

Drepturile de proprietate

Dimensiunea reală a drepturilor de proprietate este dată de costurile de tranzacție caracteristice bunului respectiv. Excluderea celorlalți (a ne-proprietarilor) de exercitarea concurență a atributelor proprietății asupra aceluiași bun este costisitoare. Aceste costuri depind atât de natura bunului (a cărui folosire, transformare etc. poate fi mai ușor sau mai dificil de monitorizat), cât și de **mediul instituțional** în care se exercită aceste drepturi. De exemplu, în condițiile în care o tertă parte (organele publice) apără eficient proprietatea (prin identificarea și sanctio-narea abaterilor), costurile impuse proprietarului însuși sunt corespunzător mai reduse (vezi Eggertson și Iancu).

Aranjamentele instituționale ale proprietății sunt foarte complexe, în special în economia actuală, în care rolul întreprinzătorului individual a fost în bună măsură luat de firme și corporații cu structuri de proprietate asociative. În aceste condiții, managerii preiau unele dintre atributele proprietății în numele proprietarilor, iar reglementarea relațiilor dintre manager și proprietari (acționari, investitori, creditori) ridică numeroase probleme. Dificultatea relației proprietar – administrator (*principal – agent*) tîne în special de **asimetria informației** disponibile celor două părți, administratorul având un avantaj clar față de proprietar. Această problemă apare în ipostaze diferite – fie că e vorba de exemplu despre acționari și manageri, sau despre politicieni și funcționarii administratori ai unor servicii publice

(Estache & Martimort). În cazul întreprinderilor, ea este rezolvată prin proiectarea diferitelor sisteme de **guvernare corporativă** (vezi și Scott):

Corporate governance is a set of institutional arrangements governing the relationships among investors (shareholders and creditors), managers, and workers. The structure of corporate governance concerns (1) how control rights are allocated and exercised; (2) how boards of directors and top managers are selected and monitored; and (3) how incentives are designed and enforced⁷ (Qian, p. 40).

Din punct de vedere economic este important efectul instituțiilor asupra dezvoltării economice. Douglas C. North observă că activitatea productivă depinde esențial de instituționalizarea **drepturilor de proprietate și a respectării contractelor** (ceea ce implică existența unor sancțiuni eficiente împotriva celor ce încalcă aceste drepturi și contractele). De-a lungul istoriei însă astfel de aranjamente instituționale au fost mai degrabă rare (North în Nelson et.al.).

Un sistem de proprietate bine instituționalizat motivează efortul și prin stabilitatea sa face posibilă o orientare de lung termen stimulând investițiile și facilitând astfel activitatea productivă. Dimpotrivă, atunci când proprietatea este afectată de riscuri și costuri ridicate, indivizi vor fi atrași spre câștiguri imediate, bazate pe speculație și obținerea de părți cât mai substanțiale din avutul deja existent. Investițiile sunt descurajate, într-un mediu social în care proliferă crima și corupția (Nelson et.al.).

The institutional change perspective led the task force to highlight the distinction between economic activities that (1) promote the creation of new wealth, that is, are productive, and (2) simply redistribute existing wealth, that is, involve rent-seeking, predatory, and protective activities.

Whereas productive activities involve the transformation of inputs into outputs, rent-seeking, predatory, and protective activities focus energies and effort on the appropriation, exchange, and control of already existing goods and assets" (Nelson et.al., subl.n.).

Problema proprietății este cu deosebire acută în economiile post-comuniste, caracterizate de existența a numeroase bunuri aflate în proprietate colectivă (de stat, cooperativă etc.). Costurile de administrare a acestor bunuri au depășit posibilitățile organizatorilor, iar interesele private au generat comportamente predatoare care au erodat aceste bunuri. Transmiterea informației era distorsionată din multiple motive, fiind de notorietate publică supraestimările grosolană ale indicatorilor pozitivi și subestimările până la omitere ale celor negativi. « Noi ne facem că muncim, ei se fac că ne plătesc » era înțelegerea generalizată a unui regim de proprietate în care furturile de la locul de muncă constituiau o proporție semnificativă a retribuției muncii.

În ciuda problemelor specifice ridicate de bunurile comune, acestea nu sunt cu adevărat imposibile: ele sunt mai degrabă improbabile, sau cel puțin așa ne învață modelele comportamentului uman rațional. Este neîndoilenic faptul că ele există. Cum este însă cu putință depășirea „tragediei bunurilor comune”, depășirea capcanelor raționalității individuale? Cum este posibilă cooperarea, agregarea productivă a comportamentelor individuale? În ultimii ani, discuția asupra bunurilor comune s-a purtat în mare măsură în jurul controversatului concept de „capital social”.

Capitalul social

Termenul de capital social acoperă o familie de concepte referitoare la anumite **particularități ale structurii sociale** a unei comunități. Capitalul social a fost caracterizat de Coleman ca „acea parte a structurii sociale care face posibile

*acțiuni care altfel ar fi irealizabile” și de Giddens ca partea neconstrângătoare și facilitatoare a instituțiilor (vezi V. Mareș, p. 42). Aceeași este și caracterizarea lui Adler și Kwon: capitalul social reprezintă „*trăsăturile structurii sociale care facilitează acțiunea*” (Adler & Kwon, p. 3).*

Capitalul social este localizat în rețelele sociale, fiind analog din acest punct de vedere altor tipuri de capital, precum cel rezident în rețeaua de căi ferate, de telefonie, de poștă sau Internet. Capitalul social este o resursă atât pentru individul inserat într-o rețea, cât și pentru rețea ca actor colectiv. Este deci vorba despre un „*bun cvasipublic*” (V. Mareș, p. 43) care îmbină folosurile bunurilor publice cu avantajele bunurilor private (interesul individual în crearea lui, și chiar posibilitatea excluderii unui individ de la beneficiile lui).

Capitalul social poate fi analizat dintr-o dublă perspectivă:

In contrast to this view of social capital as a resource located in the external linkages of a focal actor, other strands of social capital research focus on social capital as a characteristic of the structure of the internal linkages that constitute collective actors (groups, organizations, communities, regions, nations etc. as distinct from individual actors) and which can give these actors cohesiveness and its associated benefits³ (Adler & Kwon, p. 4, subl.n.).

Beneficiile produse de capitalul social sunt:

- reducerea **costurilor de tranzacție** (prin încredere),
- reducerea **costurilor de monitorizare** (prin cunoaștere reciprocă care fluidizează circuitul informațiilor și generează vizibilitate sporită a comportamentelor individuale),
- o rețea de sprijin reciproc în caz de nevoie, constituind practic un sistem de **pseudo-asigurări sociale**,
- o eficiență sporită a **sancțiunilor** (prin

DESPRE LIMITELE PROIECTĂRII SOCIALE ȘI UTILITATEA LOR

faptul că sunt aplicate de mai mulți oameni și inevitabil asociate cu riscul stigmatizării și excluderii sociale).

Prin urmare, capitalul social facilitează atât **acțiunea individuală** (prin acces sporit la informație și imunitate crescută în fața riscurilor) cât și **acțiunea colectivă** (prin posibilitatea crescută de identificare și sancționare a „călătorilor clandestini”).

Totuși, efectele capitalului social asupra dezvoltării sociale nu sunt univoce. Dacă reducerea costurilor de tranzacție și de monitorizare este clar favorabilă dezvoltării economice, nu același lucru poate fi spus despre beneficiile sprijinului reciproc și a controlului social sporit. Ca orice asigurare socială, o rețea de sprijin reciproc se menține printr-o investiție costisitoare – iar în unele circumstanțe, aceste costuri pot descuraja de exemplu **antreprenoriatul** (deoarece surplusul de venit ajunge să fie redistribuit în comunitate) (vezi Adler și Kwon). Controlul social împiedică **inovația** care poate fi uneori esențială pentru dezvoltare.

Mai mult, beneficiile capitalului social depind de **contextul social** mai larg în care este inclusă comunitatea, și de modul în care aceasta este inserată. Teoria capitalului social distinge între „legături slabe” versus „legături tari” (*weak ties/strong ties* – vezi Granovetter), respectiv între legături de **contopire (bonding)** și legături de **conectare (bridging)** (Narayan), între rețele sociale închise și rețele deschise.

Legăturile tari, de contopire, sunt caracteristice comunităților omogene (în grupuri etnice sau de rudenie, de exemplu), creează legături puternice de sprijin reciproc și control social, dar oferă informație limitată și redundantă, iar menținerea lor este relativ costisitoare.

Spre deosebire de ele, legăturile slabe, de conectare, leagă indivizi diferiți care aparțin unor grupuri diferite; sunt mai ușor de întreținut, oferă mai puțin sprijin și mai puțin control social, dar în schimb facilitează accesul la informații noi. O categorie aparte de legături de conectare sunt relațiile verticale (*linking*), a căror

utilitate este intens dezbatută. Beneficiul lor este crearea de circuite informaționale de sus în jos și de jos în sus, esențiale guvernării democratice și emancipației grupurilor marginale. Dezavantajul însă constă în posibilitatea constituierii unor relații ierarhice de dependență și chiar de corupție, esențialmente anti-civice (vezi Putnam).

'Capital' is a stock – something to be built up, exchanged and depleted – whereas development is a flow, implying something that has purpose and direction. We accumulate capital, but social enrichment is a matter of behaving differently toward each other, not just adding on more social contacts¹⁰ (Edwards, p.5, subl.n.).

Dincolo de considerentele structurale, o formă sau alta a capitalului social poate fi utilă sau nu în funcție de **obiectivul** urmărit, de **valorile** comunității în cauză și de **resursele complementare** pe care le are la dispoziție (Adler și Kwon).

Riscurile antreprenoriatului instituțional

Instituțiile în general și capitalul social în particular au deci un rol ambivalent în ceea ce privește schimbarea socială. Pe de o parte, ele sunt limitative și constrângătoare. Pe de altă parte, ele oferă agentilor oportunitatea unei schimbări legitime și durabile, cu perspective de reinstituționalizare.

Instituțiile sunt deci **resurse ale schimbării**. Nu toate instituțiile sunt însă la fel de folositoare. Din punctul de vedere al agentilor ce urmăresc dezvoltarea, instituțiile trebuie:

1. să faciliteze acțiunea colectivă (să reducă costurile de tranzacție);
2. să faciliteze activitatea productivă (să promoveze efortul și investițiile).

Fiecare inițiativă de schimbare instituțională va fi completată de indivizi în interacțiunile lor. Noul aranjament instituțional va fi apreciat în funcție de rezultatele pe care le produce, și care sunt

deseori imprevizibile. Principalele două surse de incertitudine în ceea ce privește efectul unei reforme sunt **invizibilitatea instituțiilor și interdependența lor**. **Invizibilitatea lor** (caracterul tacit, de-la-sine-înțeles) crește riscul ca prezența lor să fie ignorată și omisă din analiză; interdependența instituțională crește riscul ca instituțiile ignoreate să fie relevante pentru schimbarea intenționată.

În aceste condiții, instituțiile pot deveni veritabile obstacole pentru schimbarea socială direcționată. O intervenție de schimbare poate stârni reacții sociale de **respingere**. Mai mult, o reformă parțială poate crea suporterii puternici ai **permanentării** ei, ceea ce este în egală măsură periculos pentru succesul final al schimbării instituționale proiectate.

O intervenție socială trebuie deci să țină seama atât de efectele pe care le va avea interacțiunea dintre proiect și rețea de instituții relevante, cât și de tendința continuă de instituționalizare a oricărui modificării a sistemului social. Autorii proiectelor de reformă trebuie să se aștepte în mod rezonabil că **ceea ce vor obține prin inițiativele lor (1) va fi neașteptat, și (2) va avea tendința să se instituționalizeze**, făcând astfel dificilă continuarea reformelor intenționate.

Reformatorii trebuie deci să minimizeze efectele perverse prin **inovare și adaptare** la contextul instituțional actual, pe de o parte și să realizeze o **secvențializare sustenabilă** a reformelor, pe de altă parte.

In this view, the main lesson from the Chinese experience is that considerable growth is possible with sensible but not perfect institutions, and that some "transitional institutions" can be more effective than the best practice institutions for a period of time because of the second-best principle: removing one distortion may be counter-productive in the presence of another distortion. (...) (S)uccessful reforms require appropriate, not necessarily optimal, sequencing¹¹ (Qian, p.6).

Succesiunea reformelor

J. Stiglitz observă că ordinea în care sunt implementate reformele contează, deoarece reformele de început vor crea grupuri de interes ce pot fi interesate fie în blocarea procesului de reformă, fie în continuarea lui. Un eșec pe parcurs subminează sustenabilitatea procesului, și mai mult, datorită proceselor de instituționalizare, poate crea un cerc vicios, prințând societatea într-un echilibru de nivel inferior. Succesul, din acest punct de vedere, este mai important decât viteza (Stiglitz 1999/1/, p. 7 și 2/, p.19).

Tendințele de **instituționalizare** sunt deci o constantă a procesului de reformă, și ele creează efecte de stabilizare prin **escaladare**, pe măsură ce schimbările introduse devin baza așteptărilor reciproce a indivizilor.

O succesiune potrivită are deci un dublu rol:

1. de reducere a efectelor perverse, permitând corectarea prin feed-back și avansul pe baza „încercării și erorii”;

2. de reducere a proceselor de instituționalizare care blochează sau chiar deviază cursul intenționat al reformei. Qian observă că succesiunea reformelor în China a urmărit o strategie de „dezbină și stăpânește”:

The initialization of reform in China needed to overcome political opposition from the existing vested interests under central planning. (...) In the circumstance in which a comprehensive reform package is unable to win majority support, a sequence of partial reforms may be able to win majority support each time. This is known as the "divide-and-rule" strategy¹² (Qian, p.32).

Este important de observat că blocarea reformelor poate fi datorată nu numai categoriilor care simt că au pierdut din cauza schimbării, ci și de categoriile care simt că au câștigat, dar în același timp anticipatează că beneficiile obținute sunt

DESPRE LIMITELE PROIECTĂRII SOCIALE ȘI UTILITATEA LOR

amenințate de continuarea schimbărilor. **Beneficiarii intermediari** ai reformelor pot deveni interesați în **permanentizarea provizoratului**. Reformele trebuie deci să ofere nu numai câștiguri intermediare, dar și promisiuni susținute de câștig viitor, pentru a evita o „capcană a reformei partiiale” (*partial reform trap*) (Qian, p. 32-34).

Existența unei categorii semnificative de **perdanți** ai reformei creează de asemenea riscuri specifice: opoziția lor va amplifica efectele neprevăzute, iar eforturile câștigătorilor de a-și menține poziția vor constitui o potențială piedică în calea schimbărilor viitoare de orice natură:

(P)olicies arrived at through an exclusionary process or an advocacy process in which the majority wins and shows little regard for the losing minority set up the opposite dynamic. Losers work to reverse the decision and will take the first opportunity that they can to vote for a change. (...) In anticipation of this, the majority may put into place all sorts of impediments to change, impediments which may not only be directly costly, but which impede change in response to unforeseen future events¹³ (Stiglitz 1998, p. 23, subl.n.).

Dimensiunea publică a proiectelor de schimbare

Societățile socialiste (cu excepția Chinei) au fost puse în fața unei duble provocări: transformarea sistemului economiei de comandă, concomitent cu transformarea sistemului politic centralizat și dictatorial. Exigențele economice au fost complicate de exigențele politice ale sustenabilității reformei. În aceste condiții de incertitudine ridicată și de conflicte de interes (interese ale unor grupuri diferite, dar și interesele de termen scurt și de termen lung ale unuia și aceluiași grup), dezbaterea publică este

absolut necesară pentru negocierea unei reforme cu șanse de succes. M. Olson observă că, datorită beneficiilor sale sociale, dezbaterea publică este în sine un bun public: „*Informațiile și socotilele legate de bunul colectiv sunt deseori în sine un bun colectiv*” (Olson 1999, p.49).

Dezbaterea publică a tranzitiei românești

Din secolul XIX și până la începutul secolului XX, dezbaterea proiectelor de schimbare socială a fost cu deosebire intensă în mediul academic și politic românesc. Mișcări liberale, promotoare a unei modernizări intensive prin împrumuturi de forme de civilizație considerate a avea vocație universală, i s-a opus o mișcare critică **conservatoare**, adeptă a unei dezvoltări graduale și locale, prin evoluție din sprijin înspre formă. Ambele curente de idei erau în egală măsură conectate la dezbatările europene pe aceeași temă a dezvoltării sociale; curentul conservator nu a pus în discuție valoarea modernizării sau europenizării, ci diferențele strategii și tactici de realizare a acestora, precum și oportunitatea lor de moment.

Discuția pe tema schimbării sociale și a integrării în cultura europeană este unul dintre **firele constitutive ale culturii românești**. Ea a fost însă brutal întreruptă de instaurarea regimului comunist – cu precădere în România. De exemplu, în ceea ce privește dezbaterea publică a politicii economice, Daniel Dăianu observă că, spre deosebire de Ungaria și Cehia, care au permis în diferite grade o discuție reală asupra politicilor economice, în România:

„Impactul asupra științelor sociale a fost teribil și, cu excepția unei scurte perioade de relaxare între 1966-1971, retrogradia a fost continuă și umilitoare pentru specialiștii de bună credință. Izolarea (de contacte externe) și reducerea, sau distrugerea infrastructurii științifice erau mijloace de limitare a încercărilor de a pune la îndoială politica oficială. Ce poate fi mai grăbi-

tor în acest sens decât ordinul lui Ceaușescu de a întrerupe publicarea singurei reviste de teorie economică din România? De fapt, aceasta a fost un record european!" (Dăianu, p. 141).

Cincizeci de ani mai târziu, dezbaterea publică redevine posibilă, dar este desigur afectată de sechelele unei paralizii de o jumătate de secol. Este nevoie de o reconectare atât la mediul științific și politic extern, cât și la cel intern – prin cunoașterea situației reale și prin atragerea participanților la dezbatere. Mai mult, este nevoie ca acești cincizeci de ani „lipsă” să fie integrați în discurs, pentru a face legătura cu istoria și tradițiile României. Care ne este identitatea, care ne sunt tradițiile în prezent? Influențele pe care regimul comunist le-a avut asupra societății românești nu pot fi pur și simplu negate; ele trebuie, dimpotrivă, să fie identificate și asumate.

Dezbaterile de acum un secol ne pun în față unei dileme actuale: care este sensul optim al schimbării: de la formă spre fond (după cum argumenta Lovinescu, de exemplu) sau de la fond spre formă, pe linia gândirii organiciste ilustrate exemplar de Maiorescu (Bădescu, p. 151)? Dacă opțiunile filosofice sunt relativ distincte, **operationalizarea alegerii este dificilă**. Care este astăzi **fondul** culturii românești, și ce resurse ne oferă el pentru dezvoltare? Ce trăsături ale poporului român trebuie încurajate? Care sunt competențele specific locale? Mai mult: ce înseamnă astăzi o dezvoltare **organică**? Implică ea o retragere a statului, sau dimpotrivă o intervenție a acestuia pe anumite direcții? Cum anume trebuie schimbat statul ca instrument politic, pentru a facilita potrivirea dintre fond și forme? Distincția dintre formă și fond și postularea unui "sens" unidirecțional al schimbării (dinspre fond spre formă sau viceversa) nu este încă cea mai fericită formulare a problemei. Atât forma cât și fondul nu sunt realități incremenite, ci mai degrabă realități construite. Relația dintre ele este problematică, dar această relație este bidirectională, constând în procese de adaptare

reciproce. Această negociere dintre formă și fond, constrângerile reciproce pe care și le impun, trebuie să fie obiectul preocupărilor noastre. Astfel, discuția despre formă și fond riscă să devină ea însăși o formă fără fond. V. Mihăilescu observă că:

"(O) polemică de tipul Maiorescu - Lovinescu, mai ales când este reproducă la nesfârșit fără un Maiorescu și fără un Lovinescu, este, dacă nu o falsă problemă, în orice caz una sterilă social. Ea fixează disponibilitățile analitice și strategice asupra unor stări ideale, îndepărțând astfel în mare măsură de la gestiunea și înțelegerea unor procese reale" (Mihăilescu, p. 97-98).

(Re)construcția tradiției românești este astăzi un demers prin excelență critic, dar și, inevitabil, public.

Proiectele de schimbare socială au deci o dimensiune publică, impusă de ide-urile democratice. Expertii nu sunt și nu pot fi „reprezentativi”, ei fiind o categorie socială printre altele semnificativ diferite. Dimensiunea publică este însă necesară nu numai din motive politice, ci și din motive propriu-zis epistemologice. **Limitele cunoașterii** noastre impun o anumită organizare a procesului de cunoaștere și proiectare – nu pentru a le depăși, ci pentru a le evita (sau mai precis, pentru a evita eșecurile durerioase pe care le vom suferi în caz contrar).

Limitele cunoașterii

Epistemologile optimiste în ceea ce privește posibilitatea științei au lăsat treptat locul unor epistemologii mai degradă săceptice, mergând chiar spre refuz. Istoricii științei accentuează **relativitatea socială** a acesteia (Th. Kuhn), faptul că practicile științifice mai curând creează și controlează o **realitate proprie**, decât să descrie o realitate independentă (M. Foucault). Adevărul nu este manifest, și prin urmare nu poate fi „detectat”, ci numai „construit” prin ceea ce retrospectiv se do-

DESPRE LIMITELE PROIECTĂRII SOCIALE ȘI UTILITATEA LOR

vedește a fi fost un sir de aproximări. Știința nu poate aspira la aflarea adevărului, ci numai la eliminarea progresivă a erorilor (Popper, 1992).

Mai mult, știința nu epuizează cunoașterea, care are și aspecte **implicite, tacite**: „a ști cum” opus lui „a ști că”, o cunoaștere „practică” opusă unei cunoașteri „tehnice” bazate pe prescripții (Iliescu, p. 128, 141).

Prin urmare, proiectele construite de către experți vor fi inevitabil **partiale**. Acuratețea predicțiilor va fi invers proporțională cu scala proiectului. Proiectele **„utopice”**, care vor să schimbe radical tiparul societății în conformitate cu o schemă imaginară, sunt mult mai vulnerabile decât **„bricolajul gradual”**, cu ambiții transformatoare mai mici și mai pragmatice (Popper, 1996):

“Cu cât sunt mai mari transformările preconizate, cu atât sunt mai mari și repercusiunile neintenționate și neașteptate, obligându-l pe inginerul holist să recurgă la improvizații graduale. De fapt, aceasta caracterizează mai ales planificarea centralizată și colectivistă decât mult mai modestele și atentele intervenții graduale. Și îl determină pe inginerul utopian să facă anumite lucruri pe care nu avea intenția să le facă și, ca să spunem așa, îl conduce spre scenariul notoriu al planificării neplanificate” (Popper, 1996, p. 47).

Pe lângă problemele legate de insuficiența științei, apare și neajunsul faptului că experții ignoră **sursele alternative, implicate/ tacite** de cunoaștere. Ambele aspecte sugerează necesitatea unei **organizări descentralizate** a proiectării sociale.

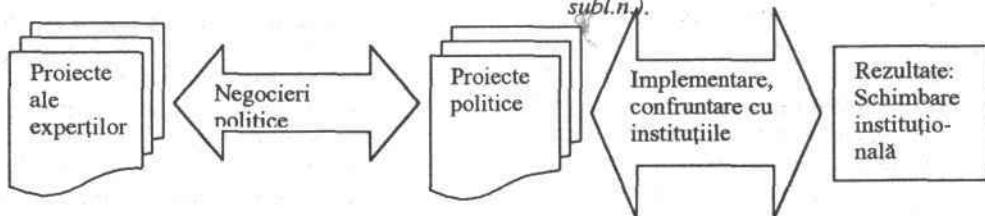
Organizarea cunoașterii și proiectării

Insuficiența cunoașterii poate fi ocolită prin implementarea simultană a unor proiecte alternative: această **multiplicare a experimentelor sociale** duce la o cunoaștere prin încercare și eroare. În același timp, reducerea **incertitudinii** este asociată cu reducerea **riscului** unei intervenții sociale de mare amploare:

New and complex situations call for experiments; not one but many experiments. The need for many parallel experiments to see “what works” implies decentralization so that the smaller units can operate with some independence. Risk is diversified since a bad decision by one unit does not entail the same for the other units¹⁴ (Stiglitz, 1999 /2/, p. 16, subl.n.).

Descentralizarea oferă atât un cadru eficient de cunoaștere, cât și un cadru cu risc redus de acțiune colectivă; ambele caracteristici implică **maximizarea beneficiilor sociale** (cunoaștere, dar și bunăstare) și **minimizarea costurilor** (materiale, dar și umane și sociale):

One notable feature of China's reform approach has been regional experimentation, which is possible because of regional decentralization. (...) Experimentation is useful because reform is a highly uncertain event and our knowledge about it is very limited. Reform cannot have a well-articulated blueprint, and even if such a blueprint existed, its implementation might still pose many problems. In the presence of high uncertainty, experimentation is a way to minimize costs through structured learning¹⁵ (Qian, p.8, subl.n.).

Descentralizarea oferă și oportunitatea utilizării cunoașterii locale specifice și deseori tacite.

Aceste avantaje ale descentralizării trebuie desigur puse în balanță cu potențialele ei costuri – legate de exemplu de **externalitățile** activităților administrative, de **resursele** locale materiale, dar și umane (cunoașterea tacită nu poate înlocui cunoașterea tehnică, ce poate fi deficitară la nivelul localităților mici) și sociale, sau de considerații legate de avantajele **economilor de scală**.

Responsabilitatea experților

Desigur, eșecul sau succesul reformelor din țările în tranziție nu poate fi pus exclusiv pe seama științelor economice și sociale. În primul rând, expertii sunt numai o categorie dintre persoanele implicate în alcătuirea programelor de reformă. În al doilea rând, proiectele lor nu sunt singurii determinanți ai schimbărilor sociale: ele sunt în continuare negociate și interpretate de multiplicitatea de indivizi, grupei, organizații etc. ce compun societatea.

Există deci două surse majore de **incertitudine** privind efectele unei strategii elaborate de experti: filtrarea ei politică și filtrarea ei instituțională. Desigur, cele două sunt la rândul lor interdependente. Filtrarea politică va ține cont de interesele directe ale clasei politice, pe de o parte, de interesele percepute/ manifeste ale populației, pe de altă parte (dată de sancțiunilor pe care aceasta le poate impune asupra politicienilor), precum și de teoriile social-economice împărtășite de clasa politică. Filtrarea instituțională va imprima schimbările proiectate rezultanta direcțiilor date de interesele concrete ale tuturor celor afectați de schimbare.

Cele două tipuri de filtrări impun expertilor să ia în considerare aspectul **sustenabilității politice** a reformei propuse de ei. Este vorba în primul rând de o anticipare a formei finale a proiectului ce va fi implementat, și în al doilea rând de o

anticipare a efectului acestui proiect odată implementat. Desigur, această **dublă anticipare** este greu de realizat, deoarece cele două tipuri de incertitudine se amplifică reciproc: orice modificare introdusă la nivel politic poate avea efecte semnificative în plan social.

Este cu deosebire riscantă ignorarea procesului de negociere politică, deoarece o diferență mare dintre proiectul propus și versiunea acceptată/ acceptabilă înseamnă practic o pierdere a controlului asupra impactului social al acestuia. De altminteri, nu există nici o justificare pentru a ignora interferențele politice într-un proiect de schimbare socială:

Economists usually blame "stupid politics" when their beautifully designed reform programs are not implemented. But political scientist Barry Weingast has this to say: "An ironic aspect of the economists' position is that they want individuals to pursue self-interest in markets but not in politics"¹⁶ (Qian, p. 46–47).

Mai mult decât atât, a ține cont de impactul negocierii politice este un prim pas spre explicitarea opțiunilor politice implicate în orice proiect elaborat de experti. Profesioniștii din domeniul economic și social foarte probabil au **interese** proprii, au o **definiție a situației** proprie (sunt vulnerabili la **riscuri specifice**) și au **valori** distincte de majoritatea populației. În aceste condiții, interferența politică înseamnă și o „corectare” a proiectului pe liniile dorite/ acceptate de populație:

Governments need to achieve a balance between expertise and democratic representativeness and accountability. (...) Achieving a balance between representativeness and independence, however, is not an easy task. Experts – particularly the experts chosen to serve on these independent agency boards – are

DESPRE LIMITELE PROIECTĂRII SOCIALE ȘI UTILITATEA LOR

typically drawn from a non-representative sample. Those who are knowledgeable about an industry are more likely to have worked in the industry. The major exception are academics. In any case, expertise creates its own biases¹⁷ (Stiglitz, p. 17-18).

Experții participă la elaborarea proiectelor de schimbare socială într-o dublă ipostază: ca parte a societății, care urmărește în mod legitim să-și atingă propriile scopuri, și ca specialiști cunoaștori ai întregului. Misiunea armonizării inter-selor revine clasei politice, dar specialiștii au responsabilitatea explicitării mizelor politice a alternativelor și a evaluării impactului social a fiecareia. Mai mult, această explicitare este mai degrabă o interpretare decât o clarificare. Pentru a convinge, autorul unui proiect trebuie să „traducă” obiectivele sale în limbajul comun societății, să impună analogii între proiect și tradiții (vezi Clemens și Cook, citati mai sus).

Dimensiunea morală a proiectelor de schimbare: conservatorism și neoinstituționalism

Abordările critice ale modernizării (și, în cazul țărilor în tranziție, ale re-modernizării) pe care mi-am bazat analiza, până în prezent, vin din două direcții: direcția neoinstituționalistă și direcția conservatoare. Ele sunt fundamental asemănătoare, în ciuda diferențelor de nuanță care le caracterizează (vezi schematizarea de mai jos).

O primă asemănare este că nici una nu oferă un model explicit de urmat,

ci mai degrabă o metodă pentru identificarea unui astfel de model. Ambele orientări au la bază o epistemologie sceptică, ce accentuează limitarea cunoașterii tehnice și importanța cunoașterii tacite incorporate în instituții. Pornind de aici, conservatorii recomandă intervenții sociale graduale, la un nivel de decizie care să profite de cunoașterea locală. Puși în fața imperativelor unor reforme de mare anvergură, neoinstituționaliștii accentuează și ei necesitatea descentralizării și a experimentării locale, dar mai ales o secvențializare a schimbărilor care să reducă efectele neprevăzute și să creeze posibilitatea politică a continuării reformelor. Ambele curente pun accentul în mod special pe importanța realității prezente în modelarea realității viitoare: dependența de cale, bazată pe caracterul ambivalent al instituțiilor. De altfel, conservatorismul însuși este, în opinia lui M. Oakeshott, atât o rezistență, cât și o resursă:

„Schimbările sunt circumstanțe făță de care trebuie să ne adaptăm, iar înclinația de a fi conservator constituie atât simbolul dificultății pe care o avem în a face acest lucru, cât și resursa la care recurgem în încercările noastre de a-l face” (Oakeshott, p. 80).

În afară de o dimensiune tehnică, urmărind să îmbunătățească eficacitatea și eficiența reformelor, cele două orientări au și o dimensiune morală, la care însă se raportează diferit. În timp ce orientarea neoinstituționalistă pune accent pe aspectul tehnic, conservatorismul dezvoltă mai mult latura morală. Aceasta este, de altfel, și principala diferență dintre cele două curente: neoinstituționalismul derivă aspectul moral din cel tehnic, în timp ce conservatorii realizează operația inversă.

	Conservatorism	Neoinstitutionalism
Dimensiune morală	Identitate	Drepturi de proprietate Respectare a contractelor Capital social Adevăr
	Tradiție, autenticitate	Participare civică Negociere, compromis, consens
	Legitimitate a autorității	
Presupozitii epistemologice	Limitele cunoașterii tehnice Valoarea cunoașterii implicate Cunoaștere prin reducerea erorii	Limitele cunoașterii științifice actuale Invizibilitatea instituțiilor Valoarea experimentării locale
Dimensiune tehnică	O strategie cibernetică Gradualism Localism Respectul față de tradiții	O strategie a satisfăcătorului Secvențializare Corelare a reformelor Luarea în considerare a instituțiilor și grupurilor de interes

Dimensiunea morală a conservatorismului constă în valorizarea identității și a tradițiilor. Din acest punct de vedere, prezentul și mai ales trecutul cu care se află în legătură nu sunt neutre, ci au caracteristici intrinsec bune. Oakeshott descrie atitudinea conservatoare ca preferința pentru binele de azi, și nu pentru mai binele de mâine. De altfel, atât neoinstitutionalismul, cât și conservatorismul sunt adepte ale ceea ce C. Zamfir denumea „strategia satisfăcătorului” ca alternativă la strategia „optimalității tendențiale”. Mai mult chiar, conservatorismul are o preferință netă pentru un model cibernetic, ne-decizional de schimbare (Zamfir 1999/1).

„*A fi conservator, deci, înseamnă a prefera familiarul necunoscutului, a prefera ceea ce s-a încercat neîncercatului, faptul misterului, realul posibilului (...) acceptabilul perfectului, râsul de azi beatitudinii utopice*” (Oakeshott, p. 79).

Spre deosebire de conservatorism, neoinstitutionalismul accentuează valoarea instrumentală a bunurilor morale, necesitatea încurajării lor pentru a obține o schimbare sustenabilă:

„*Ceea ce face tranziția post-comunistă să fie mai dificilă este moștenirea unei crize morale generale. Este*

greu să construiești instituții noi când adevărul, încrederea, loialitatea sunt produse deficitare. (...) Producția de bunuri intangibile – înțelesă ca reconstrucție morală a societății – este o necesitate pentru redresarea și dezvoltarea producției de bunuri și servicii materiale. (...) În al doilea rând, încrederea, adevărul și loialitatea pot să se substitue bunurilor materiale într-o mare măsură, ceea ce este important mai ales când deprinderă este un fenomen îndelungat” (Dăianu, p. 125).

Apărută în strânsă corelație cu știința economică, abordarea neoinstitutionalistă se bazează pe o morală contractualistă, accentuând importanța drepturilor de proprietate, a informației (transparentă, adevăr) și a mecanismelor justițiere. Dincolo de aceasta, în ordinea politică a dezvoltării, neoinstitutionalismul valorizează participarea și includerea.

Care sunt implicațiile celor două tipuri de abordări pentru societatea românească? Lecția neoinstitutionalistă prevede mai multă corelare și o secvențializare pozitivă a reformelor, precum și o reformă simultană a guvernării și a economiei pentru a crea o dezvoltare la care să participe toată populația, bazată în mai mare măsură pe inițiative și experimentare locale. Lecția conservatoare accentuează necesitatea

DESPRE LIMITELE PROIECTĂRII SOCIALE ȘI UTILITATEA LOR

autenticitatea schimbărilor, bazată pe gradualism, localism – atât ca nivel decizional, cât și ca exigență a adaptării la particularitățile locale.

În cazul societății românești în special, exigența neoinstituționalistă a participării publice la direcționarea reformei implică o reconsiderare a dezbatării conservatorism/ liberalism, care este practic constitutivă culturii noastre. La rândul lui, conservatorismul ar avea ca beneficiu public o „*limpezire a tradiției noastre răvăsite de confuzia comunismului*” (Duțu, p. 20), și în consecință, o clarificare a identităților individuale și a tipurilor identitate sociale¹⁸. Într-o societate marcată de un trecut imediat percepțut ca stigmatizant, **identitatea individuală riscă să fie ruptă de tipurile identitare**: singurele ingrediente ce intră în construcția primei vor fi trecutul mai îndepărtat, cu valoare mitică, și viitorul. Misiunea proiectului conservator este să repare această ruptură.

Concluzii

Voi formula concluziile acestei incursiuni din perspectiva sociologului interesat în proiectarea schimbării sociale. În rolul de antreprenor instituțional, sociologul își asumă o poziție mai puternic inserată în social decât rolul de observator al realității. Relevanța „adevărului” scade pe măsură ce relevanța „plauzibilului” crește. Regulile jocului se schimbă: despre politică se spune că este o „artă a posibilului” – sintagmă care trimite mai degrabă însă spre convertirea imposibilului în probabil. Din punct de vedere profesional, acceptarea acestor reguli este pentru sociolog o constrângere, care se exercită mai ales asupra discursului – dar nu numai. Această constrângere invită spre o explorare a **limitelor** inerente cunoașterii științifice, schimbând astfel direcția convențională a actului științific, orientat spre cognoscibil. Mai mult însă, impunând o cunoaștere „intimă” a instituțiilor, capabilă de **manipularea semnificațiilor** pentru transformarea necunoscutului în obișnuit, această limitare este un nou imbold spre cunoaștere – chiar dacă pe un drum indirect.

Note și bibliografie

1. Faptele vorbesc de la sine: tranziția la o economie de piață nu a oferit ceea ce avocații săi cei mai ardenți promiseră. E drept că țările nu au făcut totul ca la carte – dar nici o țară nu face asta, iar dacă acest capitalism este atât de fragil încât nu poate supraviețui erorii umane normale, atunci virtuile sale – cel puțin în lumea aceasta – pot fi sigur puse la îndoială. La urma urmei, una dintre cele mai durabile critici ale socialismului a fost că este prea utopic. (...) Performanța economică ar fi trebuit să crească vertiginos – dar s-a prăbușit.
2. Ceea ce vreau să argumentez aici este faptul că eșecul reformelor propuse își are sursele mult mai adânc – într-o proastă înțelegere a fundațiilor unei economii de

piată, și în eșecul înțelegерii elementelor fundamentale ale unui proces de reformă. Voi argumenta mai jos că o parte a problemei, cel puțin, a reprezentă-o încrederea excesivă în modelele didactice ale economiei. Manualele de economie pot fi foarte bune pentru a-i învăța pe studenți, dar nu pentru a sfătuvi guvernele care încearcă să întemeieze o economie de piață pornind de la zero – cu atât mai mult cu cât manualele americane tipice se bazează extensiv pe o anumită tradiție intelectuală – modelul neoclasic – lăsând la o parte alte tradiții (cum ar fi cele întemeiate de Schumpeter și Hayek) care ar fi putut oferi mai multe intuiții privitoare la situațiile în care se aflau economiile în tranziție. (Dar, după cum

voi argumenta mai jos, eșecurile modelelor economice de manual merg mult mai departe. Cu puține excepții, ele nu reușesc să incorporeze o înțelegere a guvernării corporative – care a reprezentat o preocupare a economiei clasice începând cu Marshall (1897) și Berle și Means (1932) și este un centru de interes major ale teoriilor moderne ale economiei informației și costurilor de tranzacție).

3. Experiența chineză a demonstrat că reformarea guvernului și motivarea sa sunt la fel de importante ca și reforma economică; proprietatea care nu este de stat dar nici privată poate reprezenta un motor al creșterii; stabilitatea financiară poate fi obținută pe lungi perioade de timp prin venituri cvasi-fiscale din sistemul bancar; iar liberalizarea cu "două viteze" reprezintă un mecanism de minimizare a victimelor reformei. Foarte interesant, nici una dintre aceste metode nu a fost recomandată de economisti; dimpotrivă, toate au fost criticate.
4. Instituționalizarea apare când există o tipificare reciprocă a acțiunilor habituale ale tipurilor de actori (...). Ceea ce trebuie accentuat este reciprocitatea tipificațiilor instituționale și a tipicității nu numai a acțiunilor, dar și a actorilor în instituții.
5. Moștenirile istorice nu sunt numai obstacole de netrecut ale schimbării, ci și (1) constrângeri asupra a ceea ce se poate întâmpla în continuare, (2) resurse pe care oamenii le folosesc inevitabil atunci când creează schimbări politice și economice și (3) modele importante, care afectează ceea ce oamenii consideră a fi posibil, acceptabil și dezirabil.
6. Există senzația că guvernul și-a pierdut cumva simțul echilibrului și plătește un preț prea ridicat pentru prevenirea abuzurilor. Persistența „panglicii roși” poate fi explicată de un alt „eșec guvernamental” recunoscut: politicienii au un interes puternic în a se asigura că pe parcursul mandatului lor nu apar „greșeli”, cheltuind astfel bani publici pe regulamentele de evitare a greșelilor.
7. Guvernarea corporativă este un set de aranjamente care guvernează relațiile dintre investitori (acționari și creditori), manageri și angajați. Structura guvernării corporative se referă la (1) cum sunt alocate și exercitate drepturile de control, (2) cum sunt selectați și monitorizați directorii și managerii de vîrf și (3), cum sunt proiectate și implementate sancțiunile.
8. În perspectiva schimbării instituționale am accentuat distincția dintre activitățile economice care (1) promovează crearea unor noi bunuri, fiind deci productive și (2) cele care pur și simplu redistribuie bunurile existente, adică implică activități de obținere de rente, predatorii și protective. În timp ce activitățile productive presupun transformarea inputurilor în outputuri, activitățile de căutare a rentelor, predatorii și protective concentreză eforturile și energiile asupra apropiariei, schimbului și controlului bunurilor deja existente.
9. În contrast cu această perspectivă a capitalului social ca o resursă localizată în legăturile externe ale unui actor focal, alte curente de cercetare accentuează asupra legăturilor interne care constituie actorii colectivi (grupuri, organizații, comunități, regiuni, națiuni etc., spre deosebire de actorii individuali) și care pot oferi acestor actori coeziune și beneficiile asociate acesteia.
10. „Capitalul” este un stoc – ceva ce trebuie acumulat, oferit la schimb și cheltuit – în timp ce dezvoltarea este un flux, implicând ceva ce are scop și direcție. Acumulăm capital, dar procesul îmbogățirii sociale este o chestiune ce ține de schimbarea comportamentelor noastre unei față de alții, nu numai de înmulțirea numărului de contacte sociale.
11. Din acest punct de vedere, principala lecție a experienței chineze este că o creștere considerabilă este posibilă cu instituții rezonabile dar nu perfecte, și că anumite „instituții de tranziție” pot fi mai

DESPRE LIMITELE PROIECTĂRII SOCIALE ȘI UTILITATEA LOR

- eficace decât alte instituții „optime” pentru o perioadă de timp, datorită principiului „satisfăcătorului”: înlăturarea unei distorsiuni poate fi contra-productivă în prezența unei alte distorsiuni. (...) Reformele de succes necesită o succesiune potrivită – dar nu neapărat optimă.
12. Inițierea reformelor în China a trebuit să depășească opoziția politică din partea grupurilor de interese existente sub regimul planificării centrale. (...) În condițiile în care un pachet de reforme cuprinzătoare este incapabil de a câștiga sprijinul majoritatii, o succesiune de reforme parțiale poate obține sprijin majoritar la fiecare pas. Aceasta este strategia cunoscută sub numele de „dezbină și stăpânește”.
13. Politicile la care se ajunge printr-un proces de excludere sau de promovare a intereselor, în care majoritatea câștigă și nu ia în considerare opțiunile minoritatii, pun bazele unei dinamici inverse. Cei care au pierdut vor depune eforturi pentru a inversa procesul și se vor folosi de prima ocazie pe care o vor avea pentru a vota o schimbare. Anticipând acest lucru, majoritatea poate crea tot felul de obstacole în calea schimbării, obstacole care nu numai că pot fi costisoare, dar care împiedică schimbarea ca răspuns la evenimente viitoare neprevăzute.
14. Situațiile noi și complexe necesită experimentare – dar nu unul, ci mai multe experimente. Necesitatea mai multor experimente, pentru a vedea „ce merge”, implică descentralizare, astfel încât unitățile mai mici să poată opera cu o oarecare independență. Riscul este astfel diversificat, întrucât o decizie proastă luată de o unitate nu are aceleași consecințe și pentru celelalte unități.
15. O trăsătură notabilă a abordării chinezesci a reformei a fost experimentarea regională, care este posibilă datorită descentralizării regionale. Experimentarea este utilă deoarece reforma este un eveniment cu grad ridicat de incertitudine și cunoașterea noastră în ceea ce o privește este foarte limitată. Reforma nu poate avea o schemă bine articulată, și chiar dacă ar avea, implementarea sa ar rămâne încă problematică. În prezența incertitudinii, experimentarea este o cale de a minimiza costurile prin învățare structurată.
16. Economiștii în general acuză „politica stupidă” atunci când programele de reformă pe care le-au proiectat atât de frumos nu sunt interpretate. Dar politologul Barry Weingast observă: „Un aspect ironic al poziției economiștilor este că ei doresc ca individii să își urmărească propriul interes în economie, dar nu și în politică”.
17. Guvernele trebuie să obțină un echilibru între expertiză, pe de o parte, și reprezentativitate și responsabilitate democratică, pe de alta. (...) Obținerea unui echilibru între reprezentativitate și independență nu este însă o sarcină ușoară. Experții – mai ales cei aleși pentru comisiile agențiilor independente – sunt în mod tipic aleși dintr-un eșantion nereprezentativ. Cei care cunosc mai multe despre o anumită industrie au o probabilitate mai mare de a fi lucrat în respectiva industrie. Excepția majoră sunt cei din mediul academic. În orice caz, experțiza creează o părtinire (bias) specifică.
18. Berger și Luckmann disting **identitatea de tipurile identitare**: *Identity is a phenomenon that emerges from the dialectic between individual and society. Identity types, on the other hand, are social products tout court, relatively stable elements of objective social reality* (Berger & Luckmann, p. 174). Tipurile identitare sunt observabile mai ales din exterior, și sunt un rezultat al instituțiilor prezente. Identitatea individuală însă este o negociere atât cu prezentul, dar și cu trecutul sau viitorul, este o alegere mai mult decât un dat.

- Adler, Paul, Kwon, S., 1999, **Social Capital: the Good, the Bad and the Ugly**, The World Bank
- Bădescu, Ilie, 1984, **Sincronism european și cultură critică românească**, Ed. Științifică și Enciclopedică
- Bădescu, Ilie, 1988, **Timp și cultură**, Ed. Științifică și Enciclopedică
- Bădescu, Ilie, 1994, **Sociologia eminesciană**, Porto-Franco
- Bădescu, Ilie, Dungaciu, D., Baltasius, R., 1996, **Istoria Sociologiei. Teorii contemporane**, Ed. Eminescu
- Berevoescu, Ionica, Chiribucă, D., et.al., 1999, **Fetele schimbării**, Nemira
- Berger, Peter, 1994, **Sociologie: contramandarea invitației?**, în Sinteza, nr. 98/ 1994
- Boudon, Raymond, Besnard, Ph., Cherkaoui, M., Lécuzer, B.-P. (Coord), 1996, **Dictionar de sociologie**, Univers Encyclopedic
- Clemens, Elisabeth S., Cook, J., **Politics and Institutionalism: Explaining Durability and Change**, în Annual Review of Sociology 1999
- Commander, Simon, Dutz, M., Stern, N., 1999, **Restructuring in Transition Economies: Ownership, Competition and Regulation**, The Annual World Bank Conference on Development Economics, The World Bank
- Dăianu, Daniel, **Transformarea ca proces real**, IRLI, 1996
- Duțu, Alexandru, 1998, **Conservatorism, modernizare și tranzitie**, în Polis, vol. 5
- Edwards, Michael, Enthusiasts, Tacticians and Sceptics: The World Bank, Civil Society and Social Capital, The World Bank
- Eggertson, T., 1994, **The Economics of Institutions in Transition Economies**, în Schiavo-Campo, Ed., **Institutional Change and the Public Sector in Transitional Economies**, World Bank Discussion Papers No. 241
- Elster, Jon, **Ulysses and the Syrens**, Cambridge University Press, 1979
- Estache, Antonio, Martimort, D., **Politics, Transaction Costs, and the Design of Regulatory Institutions**, World Bank Publications
- Granovetter, Mark S., **The Strength of Weak Ties**, în American Journal of Sociology, vol. 78, nr. 6
- Horgan, John, **A paradigm is born**, în 21st Century, <http://www.columbia.edu/cu/21stC/issue-1.3/paradigm.html>
- Iancu, Aurel, 1998, **Bazele teoriei politicii economice**, IRLI & ALL BECK
- Iliescu, Adrian-Paul, 1994, **Conservatorismul anglo-saxon**, ALL
- Iliescu, Adrian-Paul, 1998, **Conservatorismul lui Eminescu**, în Polis, vol. 5, nr. 2
- Iliescu, Adrian-Paul, **Conservatorismul și rațiunile sale de a fi**, în Polis, vol. 5, nr. 3
- Ionescu, Ion, 1998, **Sociologii construcțiviste**, Polirom
- Ioniță, Sorin, 1996, **Capitalismul Romeo-mânesc. O dezbatere fără sfârșit**, în Revista de Cercetări Sociale, nr. 1
- Maiorescu, Titu, 1998, **În contra direcției de azi în cultura română**, în Polis, vol. 5, nr. 2
- Mareș, Luana, 1994, **Neoinstituționalismul: o schimbare de paradigmă în analiza organizațională**, în Revista de cercetări sociale, nr. 3
- Mareș, Vladimir, 1995, **Încredere și procese de instituționalizare**, în Revista de cercetări sociale, nr. 3
- Mihăilescu, Vintilă, 1996, **Două sate în tranzitie**, în Revista de Cercetări Sociale, nr. 3 - 1996
- Mihăilescu, Vintilă, **Socio hai-hui**, Paideia, 2000.
- Narayan, Deepa, 1999, **Bonds and Bridges:**

DESPRE LIMITELE PROIECTĂRII SOCIALE ȘI UTILITATEA LOR

- Social Capital and Poverty, The World Bank
- Nelson, Joan M., Tilley, C., Walker, L., (Eds.), **Transforming Post-Communist Political Economies**, National Academy Press, <http://www.nap.edu/readingroom/books/transform>
- Nisbet, Robert, 1998, Schimbarea socială, în Polis, vol. 5, nr. 3
- North, Douglass C., **The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problem**, WIDER Annual Lectures 1, March 1997
- Oakeshott, Michael, 1995, Raționalismul în politică, ALL
- O'Donnell, Guillermo, 1994, **Democrația delegativă**, în Polis. Nr. 3
- Olson, Mancur, 1971, **The Logic of Collective Action**, Harvard University Press
- Olson, Mancur, 1999, **Creșterea și declinul națiunilor**, Humanitas
- Paldam, Martin, Gert T., 1999, **Is Social Capital An Effective Smoke Condenser?**, The World Bank, Social Capital Initiative Working Paper No 11
- Popper, Karl R., 1992, **Despre sursele cunoașterii și ale ignoranței**, în Flonta, Mircea (ed.), Filozoful - Rege?, Humanitas
- Popper, Karl, 1996, **Mizeria istoricismului**, ALL
- Preda, Cristian, 1997, **Liberalismul evoluționist**, în Polis, vol. 4, nr. 3
- Putnam, Robert D., Leonardi, R., Nanetti, R., 1993, **Making Democracy Work**, Princeton University Press
- Qian, Yingyi, 1999, **The Institutional Foundations of China's Market Transition**, The World Bank's Annual Conference on Development Economics, The World Bank
- Róna-Tas, Ákos, **Path-Dependence and Capital Theory: Sociology of the Post-Communist Economic Transfor-** mation, fișier disponibil în format electronic pe Internet
- Sandu, Dumitru, 1996, **Sociologia tranzitiei**, Staff
- Sandu, Dumitru, 1999, **Spațiul social al tranzitiei**, Polirom
- Scott, John, 1997, **Corporate Business and Capitalist Classes**, Oxford University Press
- Stark, David, Bruszt, L., 1998, **Postsocialist Pathways**, Cambridge University Press
- Stiglitz, Joseph E., 1999 /2/, **Whither Reform? Ten Years of Transition**, The Annual Bank Conference on Development Economics, The World Bank
- Stiglitz, Joseph, 1998, **Redefining the Role of the State: What should it do? How Should it Do it? And How should these decisions be made?**, The World Bank (lucrare prezentată la A Zecea Aniversare a MITI Research Institute, Tokyo, Japonia, 17 martie)
- Stiglitz, Joseph, 1999 /1/, **Quis Custodiet Ipsos Custodes? Corporate Governance Failures in the Transition**, The Annual Bank Conference on Development Economics-Europe, The World Bank
- Taschereau, Suzanne, **Evaluating the Impact of Training and Institutional Development Programs**, World Bank Publications
- Wagner, Peter, 1994, **A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline**, Routledge
- Williamson, Oliver E., Winter, S., (Ed.) 1997, **Natura firmei. Origini, evoluție și dezvoltare**, Sedona
- Woolcock Michael, 1999, **Managing Risk, Shocks, and Opportunity in Developing Economies: the Role of Social Capital**, The World Bank
- Zamfir, Cătălin, 1999 /1/, **Spre o paradigmă a gândirii sociologice**, Cantes
- Zamfir, Cătălin, (coord.), 1999 /2/, **Politici sociale în România: 1990-1998**, Expert.